

MOBILITÁS EURÓPÁBAN

(Hrubos Ildikó)

A felsőoktatásról és a kutatásról szóló közös európai gondolkodás és tervezés során, valamint ezen témákkal kapcsolatos dokumentumokban a leggyakrabban használt kifejezés a mobilitás. A mobilitás fogalmát ezúttal nem a szokásos – szociológiai – értelemben használják, tehát nem társadalmi mobilitásról van szó. Horizontális, intézmények közötti, országok közötti mozgásra utal, elsősorban a munkaerő szabad nemzetközi áramlására és ezzel összefüggésben az egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint a tanárok és kutatók intézmények közötti, határokon is átívelő mobilitására. Az európai integrációs folyamat a gazdasági integrációval kezdődött, létrejött a Közös Piac, majd megindult a napjainkban is tartó fokozatos politikai integráció. Az utóbbi években más területekre – a kutatásra, a felsőoktatásra, a kultúra több területére – is kiterjed és egyre nagyobb hangsúlyt kap az európai szintű egység kialakításának gondolata.

Eredetileg az integráció fő célja az Egyesült Államok és a gyorsan gazdagodó délkelet ázsiai országok gazdasági kihívásaira való sikeresebb reagálás támogatása volt. Tehát a gazdasági, technológiai, műszaki versenyben való helytállás volt a központi motiváció. Utóbb kiderült, hogy ebben a humán erőforrás az egyik legfontosabb tétel. A megfelelő létszámú és végzettségű munkaerő alapvető kérdés. Különösen kiemeli a téma jelentőségét az a körülmény, hogy Európának komoly demográfiai problémákkal – elsősorban az elöregedéssel – kell szembenéznie. Miközben a felsőoktatásban résztvevők aránya – az Európai Unió átlagában – megközelítette az 50%-ot, a tipikus életkorúak létszáma jelentősen csökkent. Tehát abszolút értelemben egyre kevesebb friss diplomás hagyja el az egyetemeket, főiskolákat. Ráadásul a gazdagabb és kedvezőbb anyagi, infrastrukturális feltételeket ígérő régiók elszívó hatása is érvényesül, főleg a legmagasabban kvalifikált, tehetséges kutatók körében. (Az agyelszívás nemcsak Európa keleti felén kelt aggodalmakat, hanem a nyugati országokban is, nyilvánvalóan bizonyos hangsúlyeltolódással, a földrajzi irányok más megoszlásával.) Azért a jól képzett munkaerővel való ésszerű gazdálkodás elengedhetetlen feltétele a gazdasági versenyképesség fenntartásának, fokozásának. Ennek egyik eszköze a munkaerő szabad áramlásának biztosítása, támogatása. Bár az Unión belül az alapvető szabadságjogok egyikeként deklarálták a munkavállalás szabadságát nemzetközi értelemben, ezt valójában nem követte nagyobb volumenű mozgás. Az uniós országokra vonatkozó munkaügyi kutatások eredményei szerint a munkavállalók mindössze 2%-a vendégmunkás (itt természetesen csak a hivatalos munkavállalókra vonatkoznak az adatok). Ennek a 2%-nak a fele nem is valódi vendégmunkás, inkább a határon naponta átjáró ingázó. A maradék egy százaléknak pedig csak a felét teszik ki a kvalifikált munkavállalók. Ahhoz, hogy magasabb arányokat lehessen elérni, mindenképpen szükség van arra, hogy a végzettségek kölcsönös elismerését megalkossák és ezzel a legnagyobb bürokratikus akadály feloldódjon.

A végzettségek külföldön való elismertetése, kölcsönös elfogadása nem új gondolat, már az 1950-es évektől történtek erőfeszítések ezen a területen. Valódi szintáttörésre azonban nem került sor (az eredmény hiánya meglátszik az alacsony mobilitási arányon). Az események az 1990-es évek végén felgyorsultak. A döntő lépés a vágyott és többször deklarált cél elérése felé a Bolognai Nyilatkozat megalkotása volt, amelyet 1999-ben Európa oktatási miniszterei írtak alá. Ez komoly politikai szándéknyilatkozatnak tekinthető az Európai Felsőoktatási Térség létrehozására.

A Nyilatkozat fő gondolata a diplomák kölcsönös elismerése, tehát már nem szerepel benne a korábbi próbálkozások során használt „ekvivalencia” fogalma. Nagy bölcsességre és realitásérzékre vall ez a váltás. Az ekvivalencia igen szigorú és lényegében megvalósíthatatlan követelmény. A kölcsönös elismerés arra utal, hogy a végzettségek megfelelő kompetenciát takarnak részben az európai munkaerő-piacra való kilépés, részben a felsőfokú tanulmányok magasabb szinten való folytatása tekintetében. Ehhez valamilyen szinten összehasonlíthatóvá kell tenni a végzettségek rendszerét, továbbá meg kell valósítani a végzettséget igazoló konkrét dokumentumok „olvashatóvá tételét”. El kell érni, hogy a dokumentumhoz ún. diploma-kiegészítő is társuljon, amely egész Európában jól érthető módon mutatja be, hogy mi a tartalma az adott végzettségnek.

A hallgatói mobilitás a tanulmányok alatt – többek között – azért fontos, mert előkészítheti a második (következő) végzettség külföldön történő megvalósítását, illetve a végzés utáni külföldi munkavállalást. Az egyetemi-főiskolai oktatásban a kreditrendszer bevezetése szolgálja ezt a célt. A Bolognai Nyilatkozat a már több helyen bevált Európai Kreditátviteli Rendszert ajánlja általános használatra.

A Nyilatkozat legnagyobb vitát kiváltó és legnehezebben megvalósítható tétele szerint az európai országok felsőoktatási rendszereit az ún. lineáris (többlépcsős) modellnek megfelelően kell átalakítani. A kontinentális Európában azonban a nagy hallgatói létszámnövekedés során nem ezen modell szerint, hanem az ún. duális (elkülönülő egyetemi és nem-egyetemi szektorból álló) modell szerint épült ki a felsőoktatási rendszer, tehát nagyon komoly átalakításról van szó. A lineáris modell egyébként már igazolta hatékonyságát. Belátható, hogy a több kimeneti lehetőséget adó rendszerben kisebb a végleges hallgatói lemorzsolódás, minden szint ad valamilyen munkaerő-piaci hasznosíthatóságot, tehát a tanulmányok abbahagyása, felfüggesztése esetén nem vész el a befektetett munka.

Az Európai Felsőoktatási Térségben – minden jel szerint – az első szinten kiadott (főiskolai, Bachelor) diploma lesz az alapidiploma. Ezt fogják harmonizálni, összehangolni, értelmezni, ennek birtokában lehet majd intézményesen továbbtanulni valamilyen más európai felsőoktatási intézményben, illetve munkát vállalni valahol Európában. Úgy látszik, hogy az ennél alacsonyabb szintű végzettségeket nem akarják egyeztetni, tekintettel arra, hogy azok rendkívül sokfélék, a nemzeti oktatási rendszerek sajátos vonásait viselik. Hasonlóképpen nem kerül sor a magasabb szintek ilyen összerendezésére, mert azok vagy specializációt adnak és nagyon diverzifikáltak (Mas-

ter fokozat, posztgraduális képzések), vagy pedig egyébként is nemzetközi szinten mérettetnek meg (PhD fokozat).

A többfokozatú rendszerre való áttérést egy további szempont is indokolja. Feltehető, hogy a fiatalok döntő része továbbra is otthon, saját hazájában szerzi meg első diplomáját, a másodikat pedig lehetőleg más hazai, vagy más európai egyetemen. Tehát a külföldi hallgatók mindenütt elsősorban a második stb. fokozat megszerzésére törekednek. Európa egyetemei akkor számíthatnak távolabbi (tengeren túli), fizetőképes hallgatókra, ha kompatibilis a felsőoktatási rendszer. A világ döntő, ebből a szempontból releváns részén a lineáris modellt követi a felsőoktatás (UK, egykori brit gyarmatok, USA és befolyási övezetei, Japán, Dél-Korea stb.). Ez rendkívül nagy potenciális hallgatói tömeget jelent, elsősorban a második és további fokozatokat érintően. Alig eltúlozható az üzleti jelentősége ennek a tételnek. Egyébként akadémiai értelemben is nagy nyereséget ígér az amerikai felsőoktatási kultúrából ismert szokás. Ha a hallgató tipikus esetben nem egy, hanem több egyetemen is folytat tanulmányokat, a második diplomáját mindenképpen más intézményben szerzi, akkor rendkívül fontos ismeretbeli, szemléletbeli többlethez jut, látóköre kibővül, nemzetközi mobilitás esetében pedig közelebbi kapcsolatba kerül egy másik, vagy több kultúrával, szakmai megközelítéssel, professzionális gyakorlattal.

Az Európai Felsőoktatási Térség – a tervek szerint – 2010-ig kiépül. Számítani lehet arra, hogy ez a terv meg is fog valósulni, miután az Unió intézmények nagyon elszántak ez ügyben. A nagyobb tagországok (Németország, Franciaország, az Egyesült Királyság és Olaszország) kezdeményezői voltak a folyamatnak, tehát várhatóan meg is valósítják az abból adódó feladatokat, a kisebb, perifériálisabb, éppen most csatlakozó vagy a csatlakozásra váró országok pedig elemi érdeküknek tekintik a teljesítést. Illúzióink természetesen ne legyenek. Sokféle akadálya van mindenütt az átalakításnak, sok belső ellenállásba ütközik. Számítani lehet arra, hogy helyenként kijátsszák, félig teljesítik a kívánalmakat. Feltehetően egy vegyes rendszer fog végül kialakulni, amelyben dominálnak a lineáris modell elemei. A mai fiatalok tehát reálisan számíthatnak arra, hogy egyetemi vagy szakmai karrierjüket már jórészt ebben a környezetben fogják befutni.

A felsőoktatásban lezajló folyamatokkal párhuzamosan történik az Európai Kutatási Térség létrehozása, hasonló megfontolások alapján. Itt a kutatók mobilitása a döntő kérdés. A cél az, hogy az akadémiai csúskapacitást európai szinten optimálisan lehessen hasznosítani. A gyakorlati megvalósítás itt sem egyszerű, mivel felnőtt, többnyire családost emberek földrajzi mozgása sokféle akadályba ütközhet. Kérdés, hogy a munkáltató tudja és akarja-e biztosítani a bizonyos időre külföldön munkát vállaló kutatót arról, hogy hazatérte után megtalálja munkahelyét, beosztását. Az Európai Bizottság megfelelő szervei most komoly erőfeszítéseket tesznek arra, hogy az említett gyakorlati akadályok csökkenjenek, megszűnjenek és a kutatói mobilitás vonzó karrierelem legyen a legtehetségesebbek számára. Országoként létrejönnek az ún. mobilitási központok, amelyek a gyakorlati kivitelezésért, tanácsadásért, közvetítésért

felelősek. Az európai kutatási alapokat viszont nagyon koncentráltan kívánják felhasználni, a támogatásokat nem fogják elaprózni, kevés számú nagy projektet fognak támogatni. Főleg az ún. kiválósági központok és a velük kooperáló intézmények lesznek a pályázatok nyertesei, és a kutatói mobilitás is ezen körön belül lesz jellemző.

Mindennek lényeges következményi lesznek az esélykülönbségek alakulására. Itt találkozunk a fenti értelemben vett, intézmények és országok közötti mobilitás kérdése a szociológiai értelemben vett társadalmi mobilitással. Már is vannak jelei annak, hogy a diplomák kölcsönös elfogadása, valamint a hallgatói és a kutatói mobilitás terén ki fog alakulni az elit intézmények klubja, amely körben valóban megvalósul a nyitottság, a mobilitás. Marad ugyanakkor egy másik – nagyobb – kör, amely gyakorlatilag ki marad mindebből. Az éltek ugyanis a konkrét megvalósítás során akadályokat fognak gördíteni a „klubon kívüliek” befogadása elé. A személyes szintű esélykülönbség abban fog megnyilvánulni, hogy egyesek részt tudnak majd venni ebben a mozgásban, mások pedig nem. Ez újabb kérdéseket fog felvetni a szociológiai kutatások számára, hiszen a társadalmi esélykülönbségek még bonyolultabbakká válnak, a korábbinál szélesebb, nemzetközi szinten is érvényesülnek majd, tehát így is értelmezni kell azokat.

Ami az intézmények (egyetemek, kutatóintézetek) európai versenyét illeti, ott feltehetően nem a kelet-nyugat törésvonal mentén fog alakulni a státuszok eloszlása. Az integrációs folyamat egészére érvényes, hogy csökken a nemzeti kormányzatok szerepe és felerősödik az egyes intézmények, egységek, egyéni professzorok, kutatók mozgástere és felelőssége, miközben megjelenik egy új, nemzetek feletti irányítási és viszonyítási szint. A már megszokott presztízssorrendek felborulhatnak, a verseny a korábbinál nagyobb mértékben hatja át az akadémiai világot, az egyetemeket.